

УДК 371.3.123 (О. Ф. Музиченко)

Олена Тригус

**АКТИВІЗАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
ВЧИТЕЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ О. Ф. МУЗИЧЕНКА**

У державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття") підкреслюється, що держава і нація без високого рівня освіти - суспільство без майбутнього. "Завтрашній день України буде багато в чому визначатися рівнем освіти і професійної підготовки сучасного молодого покоління, його світоглядної позиції, бажанням і вмінням брати активну участь у відродженні України", - пише академік І. А. Зязюн [1]. Розвиток нашого суспільства базується на ідеях побудови Української держави та становлення в ній демократичного устрою. Мета нашої педагогіки полягає у тому, щоб сприяти становленню людини, здатної навчатися і працювати в нових умовах. Домінуючою тенденцією підготовки молодого покоління є: розвиток громадянського самоусвідомлення людини, її творчих і вольових якостей, самостійності в набути знань, вміння орієнтуватися в швидкому потоці інформації, самовдосконалення, здатності забезпечувати собі успіх за умов конкуренції [3, с. 29]. Ще 100 років тому український вчений Олександр Федорович Музиченко зазначав: "Демократія утворює інші умови, умови життя більш повного, але й більш міцного, більш справедливого пристосування до індивідуальної вартості людини. Демократії потрібні будуть люди сильні, сміливі, охочі до боротьби з природою, ті, що не зігнуться під першим легеньким нагнітом долі. Наші діти повинні бути до цих умов пильно підготовлені. Школа повинна так виховувати дітей, щоб вони не цуршся перешкод, але зустрічали їх і з ними, змагалися..., щоб проводили життя діяльне й повне змагання" [4, с. 8].

Соціальну відповідальність за рівень розвитку молодого покоління сьогодні покладено на вчителя. Йому, безперечно, належить визначальна роль як організатора процесу освіти та виховання. Виконання такої місії вимагає від учителя особистісних якостей і рис. Передусім, це його педа-

гогічна майстерність, а саме: любов до дитини, професійні знання, вміння і навички, помножені на постійний пошук і творчість, відповідні етичні риси, схильність працювати з людьми. Успішне розв'язання завдань, які ставить перед собою вчитель, можливе за умов глибокого ОСМИСЛЮВАННЯ ідей минулого, творчого застосування позитивного досвіду їх вирішення на різних етапах розвитку школи. Повинні стати у нагоді вчителів здобутки багатьох майстрів-педагогів, національні та світові педагогічні надбання, раціонально поєднані класична спадщина і сучасні досягнення. Засоби, методи та прийоми, набутий досвід із виховання молоді, що були сформовані впродовж десятиріч, можуть бути використані ним у чистому вигляді, бо історія школи в Україні дає важливі й унікальні приклади, які і сьогодні не втратили своєї актуальності [2]. Підтвердити це словами О. Ф. Музиченка: "Український вчитель мусить мати у своїх руках усю ту зброю, яку викувала всесвітня педагогічна думка, мусим використати весь досвід, набутий людськістю на своєму шляху до утворення нової школи й нової людини" [4].

Самому О. Ф. Музиченку (1875-1940 рр.) - талановитій людині, професору педагогіки, методисту, дидакту, громадянському діячу - належим, одне з чільних місць серед видатних педагогів минулого. Його ідеї реформування національної школи на початку ХХ століття були провідними в педагогічній теорії та практиці. Педагогічна наука в Україні в цей час розвивалася паралельно з педагогічною думкою Заходу, де розвиток відбувався під впливом філософсько-педагогічних течій, які склалися в педагогіці в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Увага та педагогічний хист Олександра Федоровича були спрямовані на їх вивчення з метою застосування в українській школі. Сам учений пояснював мотиви такого зацікавлення процесами військово-політичного, культурного й педагогічного характеру, що відбувалися в суспільстві та за його межами:

існуючою широкою конкуренцією між народами з питань промислово-економічного, військового діла поряд із прагненням націй до спокійного спільного життя, найкращим засобом до якого була б єдність і шкільної організації й систематичне ознайомлення з налагодженням педагогічної справи в різних країнах, що мало б подвійний інтерес:

1) теоретичний - через те, що школа пов'язана з культурою, тому знання про постановку виховання якогось народу сприятиме кращому розумінню його історії й народної психології;

2) практичний - через те, що дається одиниця для порівняння існуючих засобів і педагогічного матеріалу, "а звідси й імпульс до роз-

робки педагогічних питань, більш правдивий погляд на своє рідне й більш широкий, сталий світогляд" [4, с. 6];

- процесом відновлення української державності, що потребувало, перш за все, формування національної самосвідомості народу, а звідси - формування нової концепції виховання і навчання;

- процесом приросту знань, що передбачало модернізацію змісту, форм і методів навчання, принципів організації школи;

- інтенсивним розвитком теоретико-методологічних засад науки педології, підґрунтям якої стали ідеї нової філософії дитиноцентризму, які передбачали формування яскравої й самобутньої індивідуальності, вільної людини.

Олександр Федорович Музиченко відноситься до плеяди українських учених, які втілювали в життя концепцію, згідно якої дитина вважалася основою, центром побудови усього навчально-виховного процесу. Він був прихильником формування самостійно мислячих дітей через активні (генетичні) методи навчання, відстоював необхідність врахування їх вікових та індивідуальних особливостей, високо оцінював роль учителя в цьому процесі, розглядав питання удосконалення його майстерності. Майже століття пройшло з того часу, але схожі проблеми становлення української школи хвилюють суспільство, громадськість і нині. Тому актуальним є вивчення поглядів О. Ф. Музиченка на проблеми освіти в наш час

Мета нашого дослідження - через спадщину вченого показати вигоди і можливості подальшого розвитку глибокого педагогічного знання щодо шляхів активізації методів навчання та ролі педагогічної майстерності вчителя в цьому процесі.

Окремі аспекти педагогічних поглядів ученого подано у підручниках і посібниках з історії педагогіки за редакцією О. В. Сухомлинської, Н. П. Калениченка, С. О. Сисоевої, а також у статтях І. Киричок, М. Прищак, Н. Ярмак, дисертаційному дослідженні О. Таран.

Розвиток теорії та практики методів навчання пов'язаний із багатьма відомими педагогами-вченими. Серед них: Г. Ващенко, А. Алексюк, В. Оконь, Спішев, І. Лернер, В. Краєвський, А. Хуторський та ін. Але безперечним є те, що своєрідний самобутній погляд О. Ф. Музиченка на методи навчання ще не осмислений до кінця сучасними педагогами, тому вимагає пильної уваги.

Вчений не дає чіткого визначення педагогічної майстерності вчителя. Професіоналізм учителя, його ефективну діяльність він називає "вмілістю" та її складовими визначає:

1. Суцільний гармонійний світогляд - сформованість системи знань і переконань учителя, відсутність суперечності у відповідях на одвічні питання щодо "змісту нашого особистого існування, наших обов'язків, всього нашого життя". "Виграє той педагог, котрий із самого початку вшробив свій власний погляд, а не той, що змушений засвоювати його потроху вже під час праці", - пише вчений. Матеріалом для такого суцільного гармонійного світогляду, на його думку, є "всі взагалі науки, загальна освіта" [4, с. 19-20].

2. Професійні якості - реалізація вчителем мети та змісту його власної діяльності, "жайбільш продуктивне докладання власних сил" вчителя. На думку вченого, для цього ширший педагог повинен бути обізнаним у дидактиці та методиці викладання, добре розумітися на філософських теоріях, психології, етиці, логіці, естетиці, науці про державне урядування, юридичних науках. Матеріал для ознайомлення з педагогікою в такому розумінні й обсязі дасть учителеві спеціальна галузь педагогічної науки або вивчення сучасних педагогічних течій.

3. Особистісні якості - доброта, гуманність, педагогічний такт, учительський хист. Погоджуючись із німецьким філософом Освальдом, Олександр Федорович пропонує оцінювати працю вчителя "за кількістю щастя, яке він розсіває у своєму класі" [4, с. 10-11], Він вважає, що "діловитість, логічність та звичайність" роботи вчителя без наявності в неї емоційного елементу не привернуть до себе дитячого інтересу, як би його не сублимували. "Шлях до голови дитини лежить лише через його серце. Шлях від голови до руки, до дії лежить теж через серце. Щоб розумно діяти, одного розуму замало", - пише вчений [5, с. 10].

У своїх міркуваннях про концепцію розвитку школи, мету освіти, завдання, що стоять перед школою та вчителем, педагог спирається на ідеї Ж.-Ж. Руссо та представників головних, на його думку, течій у педагогіці того часу, а саме: герbartіанської педагогіки або теорії виховуючого навчання; індивідуалістичної педагогіки; соціальної (суспільної) педагогіки; експериментальної педагогіки чи педології; моністичної (біологічної) педагогічної течії.

Виховання дитини, згідно з ідеями Ж.-Ж. Руссо, визначається головним чином її потребами й інтересами. Еволюцією в людині закладена потреба в самостійній активній діяльності, активному впливі на зовнішнє середовище. І якщо дитина увесь час відчуває потребу такої діяльності та їй створюються умови для цього, то в її характері формується постійне прагнення до чогось, що є гарантією її життєвої стійкості. Іншими словами - розвивається її воля. Засобом розвитку вольової сфери люди-

ни є інтерес. "Інтерес є тим містком, який веде людину від бажання до дії, тобто до виявлення волі", - пише О. Ф. Музиченко [7].

Щодо пристосування до потреб школи ідей західноєвропейської педагогіки, то О. Ф. Музиченко закликає використовувати на практиці "не те краще, що вироблено кожним напрямом зокрема", а "те краще, що однаково визнали всі напрями" [4, с. 90]. Він визначає принцип наочності або принцип трудової школи: "творча наука, продуктивна праця, а не одне словесне навчання, засвоєння знання не стільки пасивно, через зовнішню передачу, скільки активно, за допомогою власної праці, спостереження, експерименту" [4, с. 91].

Виходячи з цього, О. Ф. Музиченко так формулює *концепцію розвитку школи*: "Виховання і навчання повинні творитися з середини учня, а не ззовні, виховання і навчання повинні складатися не з зовнішнього впливу вчителя на учня, а з діяльності самого учня" [4, с. 8]. Професійністю вчителя вчений вважає розвиток творчого потенціалу учнів і вимагає від нього не "давати дітям готову правду", але допомогти їм знайти "шлях до правди", використовуючи вже зазначений механізм: прагнення до дії - через інтерес - до виявлення волі. Вдале розв'язання проблеми, відкриття істини забезпечує нове, ширше розуміння дійсності, що викликає в учневі почуття задоволення від процесу навчання і є джерелом *мотивації навчання*.

Метою освіти він вважає розвиток самостійності мислення, чіткий погляд на здобуття знань і ознайомлення з природним зв'язком явищ [8]. Мета розкривається у *завданнях, які постають перед школою*: "Школа повинна не стільки дати певне коло знань, скільки збільшити загальну психічну працездатність дитини, утворити на цьому ґрунті вільну розвинену особистість, індивідуальність" [4, с. 15].

З певністю можна зазначити, що школа, яка не дає простору для самостійної діяльності дитини, руйнує природну потребу до дії. Тому перед школою та вчителем стоїть завдання створити учневі умови для навчання та виховання, за яких він зміг би розвиватися лише завдяки власній діяльності та в її процесі. Творчий учитель, на думку вченого, бачить свої функції не в тому, щоб самому все зробити за дитину, а створити у класі умови, що вимагають від дитини творчого пошуку. Отже, *завданнями вчителя* він визначає виховання розуму дитини, розвиток техніки його розумової праці. Способом досягнення цього вчений вважає *метод або методичну форму навчання*. З його точки зору, метод (методична форма навчання) - це своєрідний спосіб "пророблення навчального матеріалу з метою отримання учнем розумової підготовки" [5, с. 6]. Питан-

ня щодо вибору методів навчання, їх інтенсифікації було наріжним каменем творчості вченого тому, що, на його думку, воно було вирішальним у побудові навчального процесу. Саме метод навчання привчає учня мислити, порівнювати, зіставляти, робити висновки, знаходити зв'язки та взаємовідношення, навчає його застосовувати отримані загальні висновки для вирішення окремих життєвих ситуацій. Вчений вважав, що ставкою в культурно-педагогічному процесі щодо цього питання є "поразка або перемога в українській культурі" [5, с. 6].

Свої міркування щодо методів (методичних форм навчання) та їх класифікації вчений ґрунтує на двох важливих моментах:

1. По-перше, на традиційному визначенні навчального процесу як прямої та постійної взаємодії вчителя й учня. При цьому він вважає, що учень є центральною фігурою навчального процесу - він працює (навчається), а вчитель - його працю організовує (викладає).

2. По-друге, вбачаючи головним критерієм класифікації методів навчання співвідношення таких якостей, як "активність" і "пасивність", поділяє думку щодо двох підходів до їх визначення - догматичний і генетичний.

Догматичний характер методу навчання трактується як такий, що забезпечує учня певним запасом знань через запам'ятовування ним інформації. Тут школу цікавить не процес мислення, а наслідок. З цього приводу Олександр Федорович пише: "На прапорі давнішої догматичної концепції було написано гасло - знати. Знати, учні повинні якомога більше знати, засвоїти пам'яттю. З цього й грізний, вічно-ненажерливий молох школи - засвоєння матеріалу" [4, с. 15].

У даному випадку діяльність учителя - домінуюча, активна, а діяльність учня - статична, пасивна.

Генетичний характер методу навчання базується на принципі незривності способу пізнання дійсності; єдності, всезагальності, необхідності та незмінності світових законів, сформульованому представниками моністичної (біологічної) течії на чолі з професором Гекелем. Сутність його полягає в тому, що необхідно "правдиву картину світу подавати учням не інакше як у формі розвитку - генезису" [4, с. 81]. Мета методу - розвиток самостійності мислення дитини, поліпшення його здібності до міркувань і висновків.

Тут діяльність учня - активна, в основі лежить "принцип переробки матеріалу самими учнями, високий розвиток у дитини вольового елемента, що організовує її свідомість, а через це виставляє гасло - думати" [4, с. 15]. Діяльність учителя - пасивна, яка передбачає, що

він постійно дає дитині шанс на творчість. О. Ф. Музиченко пише: "У даному випадку він є закулісним організатором, який не сполохує самостійність учня, але веде її окресленим шліхом" [5, с. 41].

Слід зазначити, що поділ методів на генетичні та догматичні дещо умовний. Будь-який метод може здійснюватися на практиці активно або пасивно. Активність і пасивність є явними всіх методичних форм навчання і двома сторонами одного навчального процесу: без мінімальних конкретних знань, які учневі повинен дати вчитель, у дитини не буде матеріалу, на якому вона могла б порівнювати, зіставляти, робити висновки, а отже, фундаменту для розвитку самостійного мислення. Між отриманням знань і умінням мислити для здобуття знань нема суперечностей. Але з цього не слідує, що всі конкретні знання повинен давати вчитель чи книга. Вчитель повинен навчити учня "вмілій грі вчених, які вміють віяти ці знання з спостережень за оточенням" [5, с. 8]. Отже, в єдиному потоці діяльності вчителя й учнів на уроці догматичний і генетичний методи доповнюють один одного, тісно пов'язані між собою й активно взаємодіють. Підібраний для уроку один і той же дидактичний матеріал можна опрацювати за допомогою різних методичних форм навчання.

Наведемо конкретний приклад опрацювання невеликого літературного оповідання, який О. Ф. Музиченко (за фахом - учитель словесності) дає у своїй роботі "Читання і культура слова в сучасній школі".

1. *Лекційний або напівлекційний метод навчання.* Вчитель сам читає оповідання або розповідає його. Враження здійснене, вчитель цим обмежується. Якщо він хоче зосередити увагу на цьому враженні, він може запропонувати намалювати фрагмент із прочитаного або показати підібрану картину. Якщо вчитель захоче переключити увагу з емоційної діяльності учнів до діяльності інтелектуальної, він запропонує учням зробити висновок із прочитаного та записати його у зошити. Діяльність учителя - активна; діяльність учнів - пасивна.

2. *Метод катехізації (запитально-відповідний).* Учні читають оповідання, після чого вчитель ставить запитання щодо прочитаного. Причому запитання складено, як правило, так, що конкретні відповіді на них є у тексті оповідання. Діяльність учителя - активна; діяльність учнів - пасивна.

3. *Евристичний метод.* Учитель до читання оповідання використовує систему навідних запитань, із метою підвести думку учнів до подій, про які буде вестися у оповіданні або і зовсім передбачити їх. Після відповідей дітей учитель читає оповідання. Діяльність учителя - активна; діяльність учнів - здавалося б, активна. Вони з легкістю відповідають на запитання вчи-

теля, але ставляться ним у безвихідь, бо не можуть спланувати свою діяльність, тому що не знають, що від них у результаті хоче вчитель, не розуміють цілеспрямованості запитань. Отже, діяльність учнів - пасивна.

4. *Заданий метод.* Учитель пропонує учням написати оповідання та використати в ньому задану інформацію. Таке завдання нагадує математичну задачу. Воно обмежує думку учня, зв'язуючи її умовами. Вчителю необхідно так підібрати інформацію, яка пропонується ним, щоб для виконання даного завдання учнями не вистачало б деяких даних. У них у цьому випадку повинно виникнути запитання до вчителя. Саме питання вчителю, а не від учителя є ціннішим, і в цьому випадку дану методичну форму можна вважати активною.

5. *Проектний метод.* Дидактичний матеріал використовується для конкретної справи, для суспільно корисної праці школи: влаштовується виставка, ставиться вистава тощо.

6. *Проблемний метод.* Передбачає висування проблеми в ході уроку. Вона конкретизується у формі проблемного запитання, особливістю якого є те, що в ньому міститься більший або менший обсяг інформації у вигляді прихованих суджень, які становлять умови виникнення проблеми. Тут є два варіанти: висування проблеми вчителем; висування проблеми учнями. У роботі "Реформа школи чи шкільна реформація" Олександр Федорович Музиченко розглядає конкретний приклад ознайомлення учня з новим знанням, коли до існуючої в нього системи знань додається інформація, на перший погляд, з нею несумісна. На той час діти не бачили помаранча, який приносить учитель, але бачили м'ячик.

Дії вчителя: перший варіант - питання: "Як ви вважаєте, що це таке?"; другий варіант - мовчки показує помаранч; трохи піднявши, випускає його з рук, а потім відриває шматочок шкірки.

Дії учнів за двома варіантами: I варіант. Підказки в питанні, здається, немає. Але учень, нібито, отримує "настанову" від учителя та "площу" (проблему), на якій повинна будуватися його думка (м'яч чи плід?). Це нищить ініціативу, самостійність, а отже, активність і творчість учнів, позбавляє їх можливості самоконтролю. II варіант. Учні відносять предмет, що показує вчитель, до відомої вже групи "м'ячики" і готові заспокоїтися. Але дії вчителя примушують "думку учня стурбуватися". Виникає суперечність між уже засвоєними учнями знаннями та новими фактами знань - вони розуміють, що це не м'яч, але не мають матеріалу для віднесення запропонованого предмета до відомого. Активність і творчість їх виявляються у запитанні вчителя: "Що це таке?". Висунута активно і самостійно проблема

встановлює мету уроку, а мета контролює процес мислення на уроці. Від умінь учителя залежатиме вирішення складного завдання - спонукання учнів до самостійного визначення проблеми уроку.

Отже, активні методи навчання вимагають творчого підходу вчителя, який повинен обмежувати свою допомогу учневі, змушувати його гнучко мислити, знаходити найкращий варіант діяльності в опрацюванні конкретного дидактичного матеріалу. На думку О. Ф. Музиченка, "щоб утворити в учнях настрої шукання, допитливості думки", вчитель повинен "питання про питання поставити під питання". Саме в цьому виявляється його вмілість. "Для одних дитина - це ваза, яку вчитель наповнює плодами, а для інших - це іскра, яка розгорається у полум'я. Справа вчителя - роздувати та підкидати хмиз, що охоплюється полум'ям та перероблюється у калорії тепла, та, що б не підкидалося, все переплавляється в нові сполуки", - пише вчений [4, с. 7].

1. *Музиченко О. Ф.* Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці. - К., 1919. 106 с.
2. *Музиченко А. Ф.* Чтение и культура слова в современной школе. - М., 1930. 55 с.
3. *Музиченко О.* Реформа школи чи шкільна реформація // "Вільна Українська школа", 1918-1919.- Том II. - С. 3-10.
4. *Музиченко А.* Что такое педагогика и чему она учит: Оттиск из 9-го тома "Народной энциклопедии". - М., 1912. С. 134-181.
5. *Музиченко А.* Монизм и школа. - С.-Петербург, 1908. - 30 с.
6. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / *О. В. Сухомлинська* та ін.; за ред. *О. В. Сухомлинської.* К.: Заповіт, 1996. - 304 с.
7. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посібник / *О. Вишневський.* Дрогобич: Коло, 2003. - 528 с.
8. Учительська професія в якісних вимірах нашого часу / / *А. Іязюн II* Освіта України. - 2009. - № 79. - С. 4.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2009

О. Три ну с

Активизация методов обучения в контексте развития педагогического мастерства учителя в творческом наследии А. Ф. Музыченко

Рассматриваются идеи Александра Федоровича Музыченко относительно определения концепции развития школы, цели образования, заданий, стоящих перед школой и учителем. Объясняются пути активизации методов обучения и роль педагогического мастерства учителя в этом процессе.

O. Trinus

**Intensification of Educational Methods within the Context
of Teacher's Pedagogical Mastership Development**

in A. Muzychenko's Creative Heritage

The author investigates Oleksander Muzychenko's ideas of the determination of the concept of school development, the educational goal and tasks that the school and teachers face. He also explicates the ways of the educational methods intensification and the impact of the teacher's pedagogical mastership on the educational process.

Рецензент - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник Л. В. Сліпчишин